

25 december 2012

Geboorte van de Heer – Kerstdag

Met enkele wijzigingen verschenen in: *Tijdschrift voor verkondiging* 84,6 (2012), 372-374

Riemer Roukema

Lezingen: Jes. 52,7-10; Ps. 98; Heb. 1,1-6; Joh. 1,1(-5.9-14)-18 (C-jaar)

Het evangelie van Johannes opent met raadselachtige woorden die de hoorder nieuwsgierig maken. Dit effect gaat echter verloren bij hoorders die de openingstekst sinds lang kennen en weten wie er met het Woord wordt bedoeld.

De eerste woorden herinneren aan het begin van Genesis, maar Grieken hadden hierin ook kunnen horen ‘in beginsel’. Het Woord (de *Logos*) dat in het begin (of in beginsel) was, kon geschoolde Grieken doen denken aan de goddelijke Rede (ook *Logos*) die de hele wereld bijeen houdt en doordringt. Dat dit Woord in Joh. 1 God wordt genoemd, sterkte hen in deze opvatting. De evangelist speelt dus met Griekse begrippen en spreekt schijnbaar Grieken aan, maar toch gebruikt hij ze niet in hun Griekse maar in hun joodse betekenis. Volgens het Oude Testament schiep God de wereld immers met zijn woord en stuurde hij dit naar de aarde (Ps. 33,6; 107,20; 147,15). Volgens Wijsh. 18,14-15 sprong Gods woord uit de hemel naar Egypte om het volk Israël daaruit te verlossen. De jood Philo van Alexandrië schrijft in de eerste helft van de eerste eeuw herhaaldelijk over het Woord waarmee God mensen aanspreekt en dat optreedt als middelaar tussen God en mensen. Evenzo is in parafraserende Aramese vertalingen van het Oude Testament (*targoems*) met grote regelmaat sprake van het Woord (*Memra*) dat namens God op aarde optreedt. In die tijd gold dit Woord dus als een van de middelen waarmee God zich in de wereld manifesteerde.

Parallel daaraan bestond de voorstelling van de Wijsheid die sinds het begin bij God was, hem assisteerde bij de schepping en naar Israël werd gestuurd om daar te wonen (Spr. 8,22-31; Sir. 24,1-11).

Strikt genomen is het in Joh. 1,1-16 nog onduidelijk wie de evangelist met dat Woord bedoelt. Pas in 1,17 onthult hij de naam van Jezus Christus. Bij de voorlezing van dit gedeelte dient deze naam dus, als een onthulling, met nadruk te worden uitgesproken: om hem ging het tot dusver in die raadselachtige en poëtische aanduidingen. In feite verklaart de evangelist in 1,3-4 dus dat alles is geschapen door Jezus Christus in zijn pre-existente hoedanigheid. Die visie is al vroeg opgekomen, want Paulus noemt haar als traditioneel geloofsgoed reeds in 1 Kor. 8,6; zij komt ook voor in de epistellezing voor deze Kerstdag (Heb. 1,2). In Joh. 1,4-5 wordt dit Woord ook het Licht van de mensen genoemd, en wordt kennelijk bedoeld dat dit sinds het begin van de wereld haar duisternis verlicht. Hoe dit precies moet worden opgevat, wordt niet verklaard (vgl. later Joh. 1,9 en 8,12).

De passage over Johannes de Doper (1,6-8) komt over als een intermezzo; er is wel verondersteld dat deze verzen zijn ingevoegd in een reeds bestaande hymne over de Logos. Dit evangelie verklaart herhaaldelijk dat Johannes de Doper Jezus' komst aankondigde en aan hem ondergeschikt was (1,15, 19-36; 3,23-30; 10,40-41). Dit kan erop wijzen dat de johanneïsche gemeente leerlingen van de Doper kende die hem nog steeds als hun meester beschouwden (vgl. Hand. 19,1-7).

Zonder dit intermezzo zou het vervolg in 1,9-11 de indruk wekken dat het nog steeds handelde over het Licht van de pre-existente Logos dat op mysterieuze wijze op de wereld inwerkt. Maar aangezien inmiddels Johannes de Doper is vermeld, duiden deze verzen kennelijk op Christus' komst in de wereld en naar zijn eigen volk, dat hem vervolgens vijandig gezind was. Dit dualisme weerspiegelt de ervaring van de gemeente, dat tal van Joden niet

bereid waren in Jezus Christus te geloven. Er zijn echter mensen die hem wel in geloof hebben opgenomen en zo Gods kinderen worden (1,12-13; vgl. 3,3-5). De term ‘het ware licht’ komt overigens ook voor bij Plato en duidt daar op het bovenhemelse licht. Dat dit licht ieder mens verlicht, doet denken aan de Stoïcijnse gedachten dat ieder mens deel heeft aan de goddelijke Rede. Opnieuw speelt de evangelist met Griekse begrippen, die hij echter on-Grieks toepast op een concreet mens.

Het meest schokkend voor Griekse – en Joodse – oren is de uitspraak in Joh. 1,14 dat dit goddelijke Woord ‘vlees’ is geworden, sterfelijk mens dus (vgl. Jes. 40,6-7: ‘alle vlees’ is gras dat verdort). In de Griekse voorstelling konden goden zich op aarde wel als mensen vertonen (vgl. Hand. 14,11), maar zij werden in die verschijningen niet beschouwd als echte mensen van vlees en bloed. De formulering ‘is vlees geworden’ gaat nog verder dan de term ‘mens geworden’ uit de geloofsbelijdenis van Nicea. Dat het Woord onder ons zijn tent heeft opgeslagen, herinnert aan Sir. 24,8, waar de Wijsheid opdracht krijgt haar tent in Israël op te slaan.

Dat het goddelijke Woord een sterfelijke gestalte heeft aangenomen, neemt niet weg dat zijn volgelingen volgens Joh. 1,14 zijn ‘heerlijkheid’ of ‘glorie’ hebben gezien, een term die in het Oude Testament vaak aan JHWH wordt toegeschreven (bijv. Jes. 40,5). Dit vleesgeboren Woord heet ook ‘vervuld van genade en waarheid’. In Ex. 34,6 duidt JHWH zich precies met deze woorden aan (in de Willibrordvertaling: ‘groot in liefde en trouw’). Evenals Philo suggereert de evangelist dat de Logos JHWH is. Tevens verklaart hij dat diens verhouding tot God er een is als van de enige (of eniggeboren; *monogenês*) Zoon tot de Vader. Het Woord is God naast God (vgl. 1,1-2). Met hetzelfde woord *monogenês* zeiden platoonse filosofen dat onze wereld voor God uniek was. Weer gebruikt de evangelist een term met een Griekse connotatie in een andere betekenis. In de context van deze passage onderscheidt het enkelvoud ‘enige Zoon’ zich van het meervoud ‘kinderen van God’ in 1,12.

Anders dan in de synoptische evangeliën wordt het zo voorgesteld dat Johannes de Doper al zinspeelde op Christus’ pre-existentie (1,15).

‘Volheid’ (1,16) slaat terug op ‘vervuld van genade en waarheid’ (1,14). In 1,17 heeft de evangelist vermoedelijk geen tegenstelling tussen Mozes en Jezus Christus bedoeld, maar veeleer een voortgaande openbaring van Gods genade. Dat niemand ooit God heeft gezien (1,18), wordt in dit evangelie nog enkele malen uitgedrukt (5,37; 6,45-46). Desondanks zegt Jezus dat wie hem gezien heeft, de Vader heeft gezien (14,9). Volgens de evangelist is het Jezus die, vanuit zijn unieke verhouding tot God, God heeft verklaard en aan het licht gebracht.

De lezing uit Heb. 1,1-6 bevestigt in andere woorden deze verheven visie op Jezus als Gods Zoon. Dat Jes. 52,7-10 hierbij is gekozen, betekent dat deze lezing moet worden opgevat als profetische aankondiging van de komst van JHWH in de persoon van Jezus. Ook Paulus verwijst al naar deze profetie als getuigenis van de verkondiging dat Jezus Heer is (Rom. 10,9-15).